

WARUNKI BYTOWE LUDNOŚCI KRAJÓW EUROPEJSKICH

WSTĘP

Celem niniejszego artykułu jest dokonanie porównania warunków bytowych ludności krajów europejskich oraz dynamiki zmian, jakie zaszły po II wojnie światowej. Przed przystąpieniem do szczegółowej analizy tego zagadnienia należy zauważyć, iż w 1945 r. istniały znaczne różnice w warunkach startu poszczególnych krajów europejskich. Państwa Europy zachodniej miały za sobą ponad stuletni okres dynamicznego rozwoju ekonomicznego, natomiast w Europie wschodniej dopiero po wojnie nastąpił etap gwałtownego uprzemysławiania, powstrzymywany dotąd m.in. długoletnią niewolą polityczną szeregu tych krajów, które wchodziły w skład imperiów nie zainteresowanych ich rozwojem gospodarczym¹. Istotne znaczenie miały także zniszczenia wojenne, którymi poszczególne państwa dotknięte zostały w nierównym stopniu. Zniszczenia wojenne np. w Wielkiej Brytanii były znikome, we Francji sięgały 8,5%, na terenach zaś Rzeszy zniszczenia przemysłu wynosiły 6,5%, przy czym w większości wypadków szkody te szybko naprawiono. W czasie wojny produkcja przemysłowa W. Brytanii i krajów neutralnych wzrosła. W krajach wcielonych do Rzeszy (Austria, Czechosłowacja i Węgry) podczas wojny przemysł rozwijał się dzięki temu, że — ze względów strategicznych — hitlerowcy przenieśli na te obszary część swoich zakładów. Inaczej przedstawiała się sytuacja w Polsce i Jugosławii, gdzie produkcja przemysłowa była hamowana; ponadto znaczna liczba ludności obu tych krajów została wywieziona na roboty do Rzeszy.

Straty wojenne w rolnictwie były również nierównomierne. Np. stan pogłowia bydła na terenach NRD, Węgier, Polski i Rumunii w 1946/47 r. wynosił łącznie 12 mln, gdy przed wojną wyrażał się liczbą 19,4 mln sztuk. W Austrii, Danii, NRF, Holandii i W. Brytanii spadek pogłowia bydła był bez porównania mniejszy (przed wojną — 31,1 mln, w 1946/47 — 29,6 mln sztuk). W pozostałych krajach Europy spadek ten wyrażał się liczbami: przed wojną 51,4 mln, w 1946/47 — 48,3 mln sztuk. Jeszcze większy był spadek pogłowia trzody chlewnej na terenach NRD, Węgier, Polski i Rumunii — od-

¹ Sprawy te bardzo wyczerpująco omawia Z. Nowak w artykule pt. *Rewolucja Październikowa a postęp gospodarczy w świecie*. „Przegląd Zachodni” nr 4/1957.

powiednio: 21,6 mln i 9,5 mln sztuk (w pozostałych krajach Europy: przed wojną 34,4 mln i 30,0 mln sztuk w 1946/47 r.)².

Zniszczenia wojenne mieszkań sięgały w Niemczech, Polsce i Grecji 20%, natomiast w Austrii, Belgii, Holandii, Francji i W. Brytanii wynosiły od 6 do 9%, we Włoszech — 5%, a w Czechosłowacji, Norwegii i na Węgrzech zaledwie 3—4%³.

Straty wojenne ludności w Europie zachodniej i północnej wyrażały się w liczbie 1,8 mln, w Europie południowej i wschodniej (Bułgaria, Czechosłowacja, Grecja, Węgry, Rumunia i Jugosławia) — 3 mln, w Niemczech i Austrii — 4,5, w Polsce — 4,3 mln⁴.

W rezultacie po wojnie Niemcy zachodnie dysponowały większymi zdolnościami produkcyjnymi aniżeli przed 1939 r., przy czym reparacje wojenne nie miały większego znaczenia⁵. W rolnictwie i transporcie szkody były minimalne w wyniku nagromadzenia dóbr pochodzących ze zdobyczy wojennych. Najbardziej zniszczone były takie kraje jak Polska i Związek Radziecki. Skutki II wojny światowej musiały w sposób zasadniczy wpłynąć na poziom warunków bytowych ludności, należy je zatem stale uwzględniać przy analizowaniu zmian, jakie zaszły w tym zakresie w następnych latach.

Na poziom warunków bytowych ludności kraju składa się szereg czynników bardzo różnorodnych i trudnych do ujęcia w jednym wskaźniku. Z inicjatywy ONZ powołano Komitet Ekspertów, który zalecił, by przy badaniach warunków bytowych ludności uwzględniać następujące zagadnienia:⁶ zdrowotność, odżywianie, oświatę, zatrudnienie i warunki pracy, warunki mieszkaniowe, ubezpieczenia społeczne, odzież, rozrywki, swobody ludności (*human freedoms*).

Opracowanie każdego z wymienionych zagadnień wymaga scharakteryzowania go przy pomocy kilku wskaźników. Jedne z nich są łatwe do ustalenia, obliczenie innych napotyka na duże trudności. Komitet Ekspertów⁷ zastrzegł się, iż obecnie nie można rekomendować jakichkolwiek wskaźników dla określenia poziomu swobód ludności i tym samym dokonywać ich porównania w różnych krajach. Podobnie trudne jest porównanie poziomu ubezpieczeń społecznych wobec ich nierównomiernego zakresu w poszczególnych krajach. Ze względu na warunki klimatyczne, rodzaj pracy i czynniki kulturalne właściwe przeprowadzenie porównań międzynarodowych w zakresie odzieży jest również nader trudne. Te więc zagadnienia zostały w opracowaniu niniejszym pominięte.

² *Economic Survey of Europe, since the War. United Nations, Geneva 1953.*

³ Jw.

⁴ Jw.

⁵ Jw.

⁶ *International Definition and Measurement of Levels of Living. United Nations, New York 1961.*

⁷ Jw., s. 13.

1. ZDROWOTNOŚĆ

Dla określenia poziomu zdrowotności Komitet Ekspertów zaleca porównanie następujących wskaźników:⁸ przeciętne trwanie życia od urodzenia, wskaźnik zgonu niemowląt, ogólny wskaźnik zgonów.

Przeciętny czas trwania życia od urodzenia jest najlepszym wskaźnikiem warunków zdrowotnych w kraju. Wskaźnik zgonu niemowląt obrazuje zaś środowiskowe warunki sanitarne. Ogólny wskaźnik zgonów zależy w dużej mierze od struktury wieku ludności w danym kraju. Te trzy elementy w omawianych krajach europejskich przedstawia tabela 1.

TABELA 1

Wskaźniki zdrowotności

Kraj	Przeciętny czas życia od urodzenia		Zgony niemow- ląt na 1000 uro- dzeń żywych		Liczba zgonów na 1000 ludności		
	Rok	Męż- czyźni	Ko- biety	1950	1965	1950	1966
Albania				121,2	86,8	14,0	9,0 ^a
Austria	1960	65,0	71,0	66,1	28,8	12,4	12,5
Belgia	1946—1949	62,0	67,3	53,4	24,1	12,5	12,0
Bułgaria	1960—1962	67,8	71,4	94,5	30,8	10,2	8,3
Czechosłowacja	1964	67,8	73,6	77,7	25,3	11,5	10,0
Dania	1956—1960	70,4	73,8	30,7	18,7	9,2	10,4
Finlandia	1956—1960	64,9	71,6	43,5	17,4	10,1	9,4
Francja	1963	67,2	74,1	52,0	22,0	12,8	11,1 ^a
Grecja	1960—1962	67,5	70,7	35,4	35,8	7,1	7,9
Holandia	1956—1960	71,4	74,8	25,2	14,4	7,5	8,1
Hiszpania	1960	67,3	71,9	69,8	37,2	10,9	8,6
Jugosławia	1960—1961	62,2	65,3	118,4	71,5	13,0	8,0
NRD	1964	67,7	72,7	72,2	24,5	11,9	13,3
NRF	1960—1962	66,9	72,4	55,6	23,8	10,5	11,2 ^a
Norwegia	1951—1955	71,1	74,7	28,2	16,8	9,1	9,1
Polska	1963—1965	67,5	72,9	111,2	41,4	11,6	7,3
Portugalia	1957—1958	59,8	65,0	94,1	64,9	12,2	10,9
Rumunia				116,7	44,1	12,4	8,2
Szwajcaria	1959—1961	69,5	74,8	31,2	19,0	10,1	9,3
Szwecja	1962	71,3	75,4	21,0	12,4	10,0	10,0
Węgry	1964	67,0	71,8	85,7	38,8	11,4	10,0
W. Brytania	1963—1965	68,1	74,2	31,4	19,6	11,8	11,8
Włochy	1954—1957	65,8	70,0	63,8	35,6	9,8	9,5
Związek Radziecki	1963—1964		70,0	81,0	28,0	9,7	7,3

^a 1965 r.

Źródła: *Demographic Yearbook 1965*. United Nations, New York 1966. *Rocznik Statystyki Międzynarodowej 1965*. GUS, Warszawa 1967; *Rocznik Statystyczny 1967*. GUS, Warszawa 1967; „Monthly Bulletin of Statistics” 1967, January. United Nations, New York 1967.

⁸ J.W., s. 5.

Różnice w przeciętnym czasie trwania życia ludzkiego od urodzenia są w poszczególnych krajach nieduże — zamykają się w granicach mniejszych niż 10 lat. Uwzględniając zaś różnice w czasie, z którego dane pochodzą, należy przypuszczać, iż obecnie niemal w całej Europie wskaźniki te są do siebie zbliżone.

Podobnie przedstawia się sprawa zgonów niemowląt, choć różnice w tym zakresie są większe. Należy jednak zwrócić uwagę na „punkt wyjściowy”, za jaki przyjęliśmy umownie rok 1950 kiedy to w Albanii, Jugosławii, Polsce i Rumunii przeciętna zgonów wynosiła ponad 110 na 1 000 urodzeń żywych, obecnie zaś w Polsce i Rumunii spadła do prawie 40 i tym samym „zrównała się” w znacznej mierze z przeciętną innych krajów.

Liczba zgonów na 1 000 mieszkańców kształtuje się bardzo różnie w poszczególnych krajach: w jednych wystąpił znaczny ich spadek, gdzie indziej — wzrost. Zwiększyła się ilość zgonów na 1 000 w Austrii, Danii, Holandii, NRD i NRF, spadła zaś niemal we wszystkich pozostałych krajach. Wpływa na to głównie polepszenie się warunków bytowych ludności i postęp wiedzy lekarskiej. Z drugiej jednak strony przedłużenie życia powiększa odsetek ludności w starszym wieku, wśród której śmiertelność jest wysoka. Zagadnienie to obrazuje tabela 2, zestawiająca w procentach ludność w wieku ponad 65 lat w stosunku do ogółu mieszkańców danego kraju.

TABELA 2

Procent ludności w wieku ponad 65 lat

Kraj	Rok	%	Rok	%	Kraj	Rok	%	Rok	%
Związek Radziecki ^a	1959	6,3	1961	9,8	Austria	1951	6,2	1964	13,0
Holandia	1947	3,7	1964	9,5	Dania	1950	4,8	1963	11,1
Bułgaria ^b	1946	3,1	1965	13,3	NRD	1950	5,9	1965	14,7
Rumunia ^c	1948	4,6	1965	7,9	NRF	1950	5,1	1963	11,2
Jugosławia	1948	3,2	1963	6,3	Szwecja	1950	5,5	1963	12,3
Hiszpania	1950	4,3	1960	8,3	Włochy	1951	4,5	1962	9,6

^a ponad 60 lat, ^b 1965 r. — ponad 60 lat, ^c 1948 r. — ponad 60 lat, 1965 r. — ponad 65 lat.

Źródło: *Compendium of Social Statistics 1963*. United Nations, New York 1963; *Demographic Yearbook 1965*; *Rocznik Statystyki Międzynarodowej 1965*.

W krajach wymienionych w pierwszej kolumnie tabeli żyje obecnie stosunkowo mała grupa ludności w wieku ponad 65 lat, występuje tam mała śmiertelność ogólna. Natomiast w pozostałych krajach odsetek ludności w tej grupie wieku jest duży i w ostatnich latach wykazuje stałą tendencję wzrostu. W porównaniu z 1950 r. zwiększyła się też do 1965 r. liczba zgonów na 1 000 mieszkańców w tych krajach.

2. ODŻYWIANIE

Jako wskaźniki, określające poziom odżywiania w danym kraju, Komitet Ekspertów zaleca uwzględnienie: ilości kalorii na głowę ludności dziennie,

wagi białka zwierzęcego na głowę ludności dziennie, procent kalorii z roślin zbożowych, okopowych oraz cukrów w całości spożywanych kalorii⁹.

Pierwszy ze wskaźników obrazuje jedynie ilościowo problem odżywiania w poszczególnych krajach. Ilość ogólna białka charakteryzuje odżywianie jakościowe, lecz waga białka zwierzęcego daje lepszą charakterystykę jakości odżywiania ludności kraju, bowiem jest ono źródłem wielu innych składników odżywczych, jak witaminy i sole mineralne. Natomiast waga białka roślin zbożowych, okopowych i cukrów jest niejako pośrednim wskaźnikiem poziomu odżywiania w danym kraju, jest ono bowiem uboższe w składniki, które dostarcza białko zwierzęce; przeto im większy jest udział tego białka, tym niższy jest poziom odżywiania się ludności (tabela 3).

TABELA 3
Wskaźniki odżywiania

Kraj	Ilość kalorii		Ilość białka w gramach		Ilość białka zwierzęcego w gramach		% kalorii z roślin zbo- żowych, oko- powych i cu- krów	
	Dziennie na głowę ludności							
	1948/ 1950	1965/ 1966	1948/ 1950	1965/ 1966	1948/ 1950	1965/ 1966	1948/ 1950	1965/ 1966
Austria	2 670	2 970	77,3	86,7	30,3	49,3	63,2	49,7
Belgia	2 880	3 080	83,4	89,0	37,8	49,7	55,7	46,0
Bułgaria	•	•	•	•	•	•	•	•
Czechosłowacja	•	•	•	•	•	•	•	•
Dania	3 240	3 310	104,8	94,8	60,0	61,5	51,0	42,7
Finlandia	2 980	2 950	96,2	91,1	51,6	56,8	57,6	50,1
Francja	2 800	2 970	92,4	100,8	40,3	59,5	59,4	48,1
Grecja	2 490	2 960	76,3	98,0 ^a	16,6	35,9 ^a	77,4	56,7 ^a
Hiszpania	2 490	2 850 ^a	69,8	78,9 ^a	17,8 ^b	28,0 ^a	61,4 ^b	53,9
Holandia	2 890	2 920	80,6	83,3	55,4	52,0	55,7	46,1
Jugosławia	2 690 ^b	3 190 ^a	86,5 ^b	97,2 ^a	19,2 ^b	24,2 ^a	69,7	70,9
NRD	•	•	•	•	•	•	•	•
NRF	2 730	2 910	79,5	80,2	32,1	51,5	64,2	45,1
Norwegia	3 110	2 970	101,8	82,1	55,4	50,5	52,4	44,7
Polska	•	3 350 ^c	•	92,9 ^c	•	40,4 ^c	•	64,4 ^c
Portugalia	2 320	2 640	66,6	78,2	20,9	30,4	75,7	62,4
Rumunia	•	3 020 ^a	•	92,2 ^c	•	27,7 ^c	•	70,1 ^c
Szwajcaria	3 170	3 160	95,9	88,1	50,8	52,0	53,5	44,7
Szwecja	3 110	3 000	86,7	81,5	52,3 ^a	53,7	50,3	43,0
Węgry	•	3 050	•	96,1	•	37,9	•	61,0
W. Brytania	3 130	3 250	90,3	88,8	45,1	52,7	52,6	46,5
Włochy	2 350	2 780	69,7	83,0	19,3	33,2	69,6	57,7
Związek Radziecki	•	•	•	•	•	•	•	•

^a 1963/64, ^b 1952/54, ^c 1961/63.

Źródło: *Production Yearbook 1966*. Food and Agriculture Organization of the United Nations, Rome 1967.

⁹ Jw., s. 7.

Pod względem ilościowym odżywianie we wszystkich krajach europejskich przedstawia się obecnie zadowalająco — dzienne zapotrzebowanie kalorii wynosi w tych krajach od 2 410 (w Grecji) do 2 800 (w Szwecji)¹⁰, a pokrycie tego zapotrzebowania waha się w granicach od 98,8% (Portugalia) do 125% (W. Brytania). Jednocześnie niemal wszędzie występuje wzrost ilościowy kalorii, jednak w kilku krajach nastąpił w ciągu ostatnich kilkunastu lat pewien spadek w tym zakresie (np. w Norwegii, w Szwajcarii).

Na ogół wyrównana jest też ilość białka spożywanego przez ludność omawianych krajów choć np. w Portugalii i Hiszpanii wynosi ona 78,0 g i 78,9 g, a we Francji — 100,8 g. Ten wskaźnik poziomu odżywiania przedstawia się zupełnie inaczej w niektórych krajach pozaeuropejskich, np. na Filipinach (wynosi zaledwie 47,9 g), Ceylonie (38,1 g), w Pakistanie (50,6 g) i w Indiach (50,1 g)¹¹. To porównanie pozwala zaobserwować różnice między odżywianiem w krajach europejskich i pozaeuropejskich, świadcząc o wysokim poziomie odżywiania ludności Europy. Podobnie jak w ilościowym (ilość kalorii), tak i w jakościowym poziomie odżywiania (ilość białka) w r. 1965/66 nastąpił w porównaniu z r. 1948/50 przeważnie wzrost, który nie objął jednak Danii, Finlandii, Norwegii, Szwajcarii, Szwecji i W. Brytanii, gdzie zarysował się pewien spadek.

Inaczej wygląda sprawa jakości odżywiania, jeżeli uwzględni się ilość spożywanego białka zwierzęcego. W tym zakresie rozpiętość jest bardzo duża. Rzecz jasna, różnice te są nie tylko rezultatem poziomu zamożności, ale także zwyczajów oraz tradycji, niemniej świadczą one w jakimś stopniu o poziomie warunków bytowych ludności. Spożycie białka zwierzęcego w porównaniu z 1948/50 r. niemal wszędzie wzrosło; wyjątek stanowią — Holandia i Norwegia, gdzie wystąpił pewien spadek.

Procent kalorii z roślin zbożowych, okopowych i cukrów w całości odżywiania również nie wykazuje większych różnic w poszczególnych krajach europejskich.

Ogólnie powiedzieć można, że poziom odżywiania w Europie jest stosunkowo wyrównany. Istniejące różnice są raczej skutkiem odmiennych warunków klimatycznych oraz panujących zwyczajów.

3. OŚWIATA

Przy analizie poziomu oświaty w kraju, Komisja Ekspertów zaleca następujące wskaźniki: procent analfabetów, liczba uczniów w szkołach podstawowych, średnich i wyższych oraz stosunek liczby nauczycieli do uczniów w szkołach podstawowych¹².

¹⁰ *Compendium of Social Statistics 1963*. United Nations, New York 1963.

¹¹ *Production Yearbook 1965*, Food and Agriculture Organization of the United Nations. Rome 1966.

¹² *Jw.*, s. 8.

Liczbę uczniów w szkołach podstawowych i średnich bada się zwykle w stosunku do liczby dzieci w wieku 5—14 lat dla szkół podstawowych, a — młodzieży w wieku 15—19 lat dla szkół średnich, zaś liczbę młodzieży w szkołach wyższych w stosunku do ogółu ludności (na 10 000 mieszkańców). Dodatkowo celowe byłoby zbadanie liczby uczniów uczęszczających do szkół technicznych, lecz trudność zdefiniowania tego typu zakładów uniemożliwia porównanie pomiędzy poszczególnymi krajami.

Analfabetyzm w krajach europejskich występuje w bardzo niskim stopniu. Szereg krajów w ogóle nie bada tego zagadnienia i np. w kwestionariuszach spisowych tego pytania nie zamieszcza.

Badanie liczby uczniów w szkołach podstawowych, w stosunku do liczby dzieci w wieku 5—14 lat, a liczby uczniów w szkołach średnich, w stosunku do liczby młodzieży w wieku 15—19 lat, jak to zaleca Komisja Ekspertów, jest nader zwodnicze. Wynika to z różnic w ustawodawstwie o obowiązku szkolnym oraz z odmiennego ustroju oświaty w poszczególnych krajach. I. Różańska podaje zestawienie¹³ dotyczące tego zagadnienia, w którym I stopień obejmuje szkolnictwo podstawowe, a II stopień — szkolnictwo średnie (patrz tabela 4).

TABELA 4

Kraj	I stopień		II stopień	
	Wiek rozpoczynania nauki	Liczba lat nauki	Wiek rozpoczynania nauki	Liczba lat nauki
Belgia	6	6	12	3
Francja	6	5	11	4
NRD	7	8	15	4
NRF	6	4 lub 6	10 lub 12	7 lub 9
Polska	7	8	15	4
Węgry	6	8	14	4
Włochy	6	5	11	7 lub 8
W. Brytania	5	7	12	6
Związek Radziecki	7	8	15	3—5
Jugosławia	7	8	15	4

Obliczenie procentu dzieci i młodzieży uczęszczającej do szkół w stosunku do ich liczby, według zaleceń Komisji Ekspertów, da więc wyniki zupełnie niezgodne ze stanem poziomu oświaty w poszczególnych krajach. W dodatku ustrój szkolnictwa zmienia się, np. w Polsce od 1966/67 r. obowiązuje 8-letnia szkoła podstawowa, co znowu utrudnia dokonywanie porównań w czasie. Pozostaje więc, jako wskaźnik poziomu oświaty w krajach europejskich, liczba studentów na 10 000 mieszkańców (tabela 5).

¹³ „Wiadomości Statystyczne” nr 5/1967, s. 22.

W tabeli zwraca uwagę ogromny od 1950 r. wzrost liczby studentów w stosunku do ogółu ludności niemal we wszystkich krajach wśród których obecnie (1964–1966) wysuwa się zdecydowanie na czoło Związek Radziecki, natomiast odbiega bardzo od pozostałych Hiszpania i Portugalia, choć i tam widać znaczny postęp. W poważnym stopniu wzrosła liczba studentów zwłaszcza w krajach obozu socjalistycznego, gdzie wskaźnik ten uległ w ciągu 16 lat podwojeniu.

TABELA 5
Liczba studentów na 10 000 mieszkańców

Kraj	1950	1960	Kraj	1950	1960
Austria	36	67 ^a	NRF	26	62 ^c
Belgia	23	80 ^a	Norwegia	22	46
Bułgaria	38	103	Polska	50	86
Czechosłowacja	37	100	Portugalia	16	35 ^a
Dania	43	93 ^a	Rumunia	32	69 ^b
Finlandia	36	78 ^a	Szwajcaria	41	52 ^a
Francja	33	94 ^a	Szwecja	35	80 ^a
Grecja	·	65 ^b	Węgry	35	88
Hiszpania	20	35 ^a	W. Brytania	21	64
Holandia	60	113 ^a	Włochy	31	51
Jugosławia	37	95	Związek Radziecki	69	176
NRD	17	62			

^a 1964, ^b 1965, ^c 1963.

Źródło: *Compendium of Social Statistics 1963*. United Nations, New York 1963; *Rocznik Statystyki Międzynarodowej 1965*. GUS, Warszawa 1967; *Rocznik Statystyczny 1967*. GUS, Warszawa 1967.

W znacznym stopniu o jakości nauczania w szkołach świadczy wskaźnik liczby uczniów, przypadających na jednego nauczyciela w kraju; obrazuje to tabela 6.

TABELA 6
Liczba uczniów na jednego nauczyciela w szkołach podstawowych

Kraj	Lata		Kraj	Lata	
	1950	1960		1950	1960
Albania	36	29 ^a	NRD	38	25 ^b
Austria	32	22 ^b	NRF	48	36
Belgia	·	24 ^a	Norwegia	26	21 ^a
Bułgaria	26	26	Polska	39	32 ^a
Czechosłowacja	29 ^b	24	Portugalia	41	34
Dania	34	33 ^a	Rumunia	·	24 ^a
Finlandia	28	27 ^a	Szwajcaria	33	33 ^a
Francja	·	27 ^a	Szwecja	22	19 ^a
Grecja	·	38	Węgry	34	23 ^b
Hiszpania	35	38	W. Brytania	30	29 ^a
Holandia	35	34	Włochy	27	23 ^a
Jugosławia	57	38	Związek Radziecki	31	25

^a 1959 r., ^b i szkoły średnie.

Źródło: *Compendium of Social Statistics 1963*.

Liczba uczniów przypadających w 1960 r. w szkołach podstawowych na jednego nauczyciela kształtuje się przeważnie na równym poziomie, wykazując w ciągu ostatnich 10 lat znaczną poprawę. Jedyne w Hiszpanii i we Włoszech stan ten, w porównaniu z 1950 r., uległ w 1960 r. pogorszeniu. W pozostałych krajach, zwłaszcza w Jugosławii, na Węgrzech, w Związku Radzieckim, Austrii, NRF i Polsce, liczba uczniów na jednego nauczyciela wyraźnie zmalała.

4. ZATRUDNIENIE I WARUNKI PRACY

Przy badaniu zatrudnienia i warunków pracy zaleca się uwzględnianie dwóch wskaźników: proporcji bezrobotnych do ogółu zatrudnionych oraz względnego poziomu płacy realnej w wybranych zawodach.

Nie we wszystkich krajach opublikowano dane o stanie bezrobocia, toteż w tabeli 7 uwzględniono jedynie informacje dotyczące 15 państw¹⁴.

TABELA 7

Stan bezrobocia

Kraj	Lata			
	1950		1960	
	Liczba bezrobotnych w tys.	% bezrobotnych do ogółu zatrudnionych	Liczba bezrobotnych w tys.	% bezrobotnych do ogółu zatrudnionych
Austria	124,8	6,2	61,4	2,5
Belgia	223,5	10,9	61,5	2,7
Dania	54,8	8,7	20,7	2,7
Finlandia	·	·	33,0	1,5
Francja	153,0	·	147,0	·
Grecja	·	·	64,8	4,9
Hiszpania	166,2	·	123,0	·
Holandia	58,8	2,0	42,9	1,1 ^a
Jugosławia	·	·	258,0	6,7
NRD	325,4	·	·	·
NRF	1580,0	10,2	154,0	0,7
Norwegia	9,0	0,9	11,9	1,1
Szwajcaria	9,6	1,8	0,3	·
Szwecja	22,1	2,2	22,2	1,4
W. Brytania	332,1	1,6	391,0	1,6
Włochy	·	·	769,0	3,9

^a 1965.

Źródło: *Compendium of Social Statistics 1963; Year-Book of Labour Statistics 1965*. International Labour Office, Geneva 1966; *Rocznik Statystyczny 1967*.

W tabeli 8 zwraca uwagę duży spadek bezrobocia widoczny niemal we wszystkich krajach; jedynie w Norwegii, Szwecji i W. Brytanii, w porów-

¹⁴ Jw., s. 9.

naniu z 1950 r., liczba bezrobotnych w 1966 r. zwiększyła się. Odnosnie do Włoch nie posiadamy danych z 1950 r., lecz obecnie liczba bezrobotnych wynosi aż 769 tys., stanowi więc poważny problem dla tego kraju.

Porównywanie płac następuje z znacznymi trudnościami, gdyż podawane są one na ogół w walucie krajowej. Wskaźniki płac nominalnych i wskaźniki cen detalicznych towarów i usług konsumpcyjnych zestawiono w tabeli 8.

TABELA 8

Wskaźniki płac nominalnych poza rolnictwem i leśnictwem oraz wskaźniki cen detalicznych towarów i usług konsumpcyjnych w 1965 r. (1955=100)

Kraj	Wskaźniki	
	płac nominalnych	cen detalicznych
Austria	216	134
Belgia	192	124
Bułgaria	147	.
Czechosłowacja	124	92
Dania	223	147
Finlandia	.	178
Francja	227	159
Hiszpania	.	208
Holandia*	169	124
NRD	.	91
NRF	233	126
Norwegia	.	139
Polska	183	117
Rumunia	209	.
Szwajcaria	182	124
Szwecja	.	142
Węgry	154	.
W. Brytania	176	133
Włochy	208	139
Związek Radziecki	133	101

* 1962 r.

Źródło: Rocznik Statystyczny 1967.

We wszystkich krajach w ciągu dziesięciolecia 1955—1965 nastąpił znaczny wzrost płac nominalnych, który jest najczęściej większy od wzrostu wskaźnika cen detalicznych, co świadczy o wzroście dobrobytu ludności.

5. WARUNKI MIESZKANIOWE

Przy badaniu warunków mieszkaniowych wskazane jest analizowanie procentu ludności mieszkającej w „mieszkaniach”, procentu mieszkań z trzema lub więcej osobami w izbie, procentu mieszkań z bieżącą wodą, procentu mieszkań z ubikacjami, przeciętnej liczby osób na izbę¹⁵. Przez „mieszkania” rozumie się stałe budynki z wyłączeniem szałasów, prowizorycznych chat

¹⁵ Jw., s. 11.

itp. (w warunkach europejskich te ostatnie nie wchodzą w rachubę). Drugi i piąty wskaźnik przedstawia tabela 9.

TABELA 9

Liczba osób w mieszkaniach

Kraj	Procent mieszkań z trzema lub więcej osobami w izbie				Przeciętna liczba osób na izbę			
	Rok	%	Rok	%	Rok	Osób	Rok	Osób
Austria	1951	7,4	1961	2,7	1951	0,9	1961	0,9
Belgia	1947	1,3	1961	0,1	1947	0,8	1961	0,6
Bułgaria	.	.	1965	29,4	.	.	1965	1,7
Czechosłowacja	1954	15,7	1961	5,4	1950	1,5	1961	1,3
Dania	1955	0,1	1960	0,0	1955	0,7	1960	0,7
Finlandia	1950	15,4	1960	6,7	1950	1,5	1960	1,3
Francja	1954	5,7	1962	4,6	1954	1,0	1962	1,0
Grecja	.	.	1961	14,3	.	.	1961	1,5
Hiszpania	1950	13,6	.	.	1950	1,1	.	.
Holandia	1947	3,2	1956	0,3	.	.	1960	0,8
Jugosławia	.	.	1961	9,7	1953	2,3	1961	1,6
NRD	.	.	.	.	.	.	1965	1,1
NRF	1950	3,2	1960	0,2	1956	1,0	1960	0,9
Norwegia	1950	1,4	1960	0,8	1950	1,0	1960	0,8
Polska	1950	11,1	1960	6,0	1950	1,7	1966	1,5
Portugalia	1950	5,7	1960	6,9	.	.	1960	1,1
Rumunia	.	.	.	.	.	.	.	.
Szwajcaria	1950	0,0	1960	0,2	1950	0,8	1960	0,7
Szwecja	.	.	1960	0,5	1953	0,9	1960	0,8
Węgry	.	.	1960	5,9	1958	1,6	1960	1,4
W. Brytania	.	.	.	.	1953	0,8	1961	0,7
Włochy	.	.	1961	14,6	1954	1,2	1961	0,9
Związek Radziecki	.	.	.	.	.	.	1956	1,5

Źródło: *Statistical Yearbook 1955, 1956, 1965*. United Nations, New York 1955, 1956, 1966; *Rocznik Statystyczny 1967*.

Najlepsze warunki mieszkaniowe, biorąc pod uwagę procent mieszkań z trzema lub więcej osobami w izbie, posiada — według spisu w 1957—1963 — ludność Danii, Belgii, NRF, Szwecji i Norwegii, gdzie odsetek ten nie przekracza 1%. Gorzej przedstawia się sytuacja w Polsce (17,0%), Jugosławii (15,2%) i we Włoszech (14,6%); nieco lepiej w Finlandii (8,2%), na Węgrzech (8,1%) i w Czechosłowacji (5,4%).

Warunki mieszkaniowe w całej Europie z biegiem lat uległy poprawie; jedyny wyjątek stanowi Portugalia, gdzie procent mieszkań z trzema lub więcej osobami na izbę zwiększył się; w kilku krajach natomiast liczba osób na izbę pozostała bez zmian (Austria, Dania, Francja). Nadal jednak w poszczególnych krajach europejskich występuje wyraźne zróżnicowanie warunków mieszkaniowych.

Sytuacja ta jest głównie wynikiem „startu” tych krajów po ustaniu działań wojennych, w wyniku których np. w Polsce i Związku Radzieckim sze-

reg miast i wsi uległo w znacznym stopniu zniszczeniu, a w okresie wojny budownictwo mieszkaniowe było w tych krajach minimalne, o czym już wspomniano na wstępie.

Porównanie danych z 1955 i 1965 r. (tabela 10) pozwala zwrócić uwagę na ogromny wzrost budownictwa mieszkaniowego w Związku Radzieckim i w innych krajach obozu socjalistycznego, gdzie dążenie do polepszania warunków mieszkaniowych ludności jest bardzo duże. Niemniej różnice między tymi krajami a szeregiem państw zachodnioeuropejskich są znaczne, lecz znowu należy pamiętać, że te ostatnie poniosły w czasie wojny minimalne straty w stanie budynków mieszkalnych, a nawet niektóre z nich zwiększyły wówczas stan posiadania, zrównanie warunków mieszkaniowych nie może więc nastąpić w krótkim czasie.

TABELA 10

Mieszkania oddane do użytku

Kraj	w tysiącach		na 1 000 ludności	
	1955	1965	1955	1965
Austria	41,4	46,0	5,9	6,3
Belgia	48,9 ^a	39,8 ^b	.	4,3
Bułgaria	49,8 ^a	45,2	.	5,5
Czechosłowacja	54,4	85,9	4,2	6,1
Dania	24,0	40,5	5,4	8,5
Finlandia	33,2	36,7	7,8	8,0
Francja	215,0	411,6	5,0	8,4
Hiszpania	112,2	283,3	3,9	9,0
Holandia	61,9	115,6	5,8	9,4
Jugosławia	29,8	122,0	1,7	6,3
NRD	32,8	68,2	1,8	4,0
NRF	538,1	591,9	10,7	10,0
Norwegia	32,1	28,3	9,4	7,7
Polska	94,5	176,4	3,5	5,6
Portugalia	24,4	45,3	2,8	5,0
Rumunia	55,9	121,0	3,2	6,4
Szwajcaria	39,3	59,9	7,9	10,1
Szwecja	57,0	96,8	7,9	12,5
Węgry	43,6	54,6	4,4	5,4
W. Brytania	328,6	398,4	6,4	7,3
Włochy	215,9	395,0	4,5	7,5
Związek Radziecki	1430,0	2227,0	7,3	9,7

^a 1960, ^b 1963.

Źródło: Rocznik Statystyczny Gospodarki Mieszkaniowej i Komunalnej 1965. GUS, Warszawa 1967; Rocznik Statystyczny 1967.

Warunki sanitarne w mieszkaniach charakteryzują dwa dalsze wskaźniki: procent mieszkań z bieżącą wodą i ubikacją (tabela 11).

Pod względem zaopatrzenia mieszkań w bieżącą wodę jedynie w Bułgarii, Grecji i na Węgrzech sprawa ta przedstawia się znacznie poniżej przeciętnej europejskiej. W kilku krajach niemal wszystkie mieszkania mają

wodę z wodociągu, są to jednak kraje wysokoprzemysłowe, gdzie mieszkania na wsi niewiele różnią się od miejskich, a ponadto — przy znacznej gęstości zaludnienia — istnieje tam duża łatwość doprowadzenia wody do niemal wszystkich mieszkań.

TABELA 11

Mieszkaniowe warunki sanitarne

Kraj	% mieszkań z bieżącą wodą		% mieszkań z ubikacją	
	Rok	%	Rok	%
Austria	1951	34,2	1961	63,6
Belgia	1947	48,4 ^a	1961	76,9 ^a
Bulgaria	—	—	1956	9,2 ^a
Czechosłowacja	1950	35,6 ^a	1961	49,1
Dania	·	·	1960	92,9
Finlandia	1950	25,2 ^a	1960	47,1
Francja	1954	58,4	1962	68,5
Grecja	1951	12,1	1961	39,2
Hiszpania	1950	34,2	1960	65,3
Holandia	·	·	1956	89,6 ^a
Jugosławia	·	·	1961	42,4 ^c
NRD	·	·	1961	65,7
NRF	1956	77,7	1960	96,7
Norwegia	·	·	1961	90,4
Polska	1950	42,4 ^c	1966	67,5
Portugalia	1950	14,5	·	·
Rumunia	·	·	·	·
Szwajcaria	1950	98,8 ^c	1960	96,1
Szwecja	·	·	1960	90,2
Węgry	·	·	1963	25,9
W. Brytania	1951	94,5	1961	98,7
Włochy	1951	35,9	1961	66,6 ^a

^a w domu lub poza domem, ^b ze splukiwaniem, ^c miasta.

Źródło: *Compendium of Social Statistics 1963; Statistical Yearbook 1965; Rocznik Statystyczny 1967.*

Z posiadanych danych wynika (tabela 11), iż wyposażenie mieszkań w ubikacje jedynie w Grecji kształtuje się znacznie poniżej średniej europejskiej. Sprawa ta ulega dużej poprawie w miarę rozwoju budownictwa mieszkaniowego. Ogólnie można stwierdzić, że warunki sanitarne w mieszkaniach ulegają znacznej poprawie we wszystkich krajach.

6. ROZRYWKI

W europejskich warunkach bytowania ludności Komitet Ekspertów zaleca następujące wskaźniki dla porównywania poziomu wypoczynku czy rozrywek: liczba miejsc w kinach, w teatrach, liczba zwiedzających muzea itp. na 100 000 ludności¹⁶. Z dostępnych publikacji można było zebrać tylko dane zamieszczone w tabeli 12.

¹⁶ Jw., s. 13.

Przeciętny jednoroczny nakład gazety na 1 000 osób wykazuje znaczne różnice w poszczególnych krajach — od 68 w Portugalii do 505 w Szwecji. Od 1952 r. zaznacza się jednak bardzo duży wzrost tego wskaźnika, zwłaszcza w Związku Radzieckim i krajach obozu socjalistycznego. Jednocześnie jednak w niektórych państwach, np. w Belgii, Danii, Norwegii i W. Brytanii, nakłady prasy spadły, przy czym kraje te zajmują raczej pozycje środkowe z wyjątkiem W. Brytanii, gdzie mimo spadku, wskaźnik ten jest jeszcze bardzo wysoki.

TABELA 12
Wskaźniki z zakresu kultury na 1000 mieszkańców

Kraj	Gazety przeciętny jednoroczny nakład		Kino — widzowie		Radio — abonenci		Abonenci telewizji	
	1952	1965	1952	1965	1950	1965	1956	1965
Austria	214	249	1 340 ^a	994	190	295	1	98
Belgia	384	285	1 300	496 ^f	179	319	17	163
Bułgaria	170 ^b	172	570 ^a	1 498 ⁱ	31	251	0	23
Czechosłowacja	137	280	1 200 ^b	893 ⁱ	195	263	6	149
Dania	379	347	1 350 ^a	712 ^d	283	333	10	227
Finlandia	269	358 ^e	780	632 ^d	180	334	1	159
Francja	239	245	890 ^b	590 ^d	165	312	10	130
Grecja	.	.	.	.	22	106	.	.
Hiszpania	67 ^a	153 ^f	1 100 ^a	1 377	32	144	0	55
Holandia	249	293	610 ^a	296	195	250	9	171
Jugosławia	41	90	400 ^a	621	21	143	0	30
NRD	83	401 ^d	530 ^a	596 ^e	190	342	4	189
NRF	263	339	1 420 ^b	563	180	301	14	192
Norwegia	396	384	610 ^a	967	241	291	0	131
Polska	167	221 ⁱ	580 ^a	521 ⁱ	59	179	0	66
Portugalia	.	68	.	.	27	128	0	20
Rumunia	121	158	300 ^a	1 077	19	147	0	26
Szwajcaria	300	372	690	807	221	280	4	105
Szwecja	490	505	940	684 ^f	307	382	2	268
Węgry	128	178	750 ^a	1 028 ⁱ	66	245	0	82
W. Brytania	611	478	2 500 ^b	599	244	296	128	247
Włochy	107	111 ^d	1 600 ^a	1 309	68	208	8	117
ZSRR	107 ^a	264	600 ^a	1 798 ⁱ	61	320	7	68

^a 1953, ^b 1954, ^c 1961, ^d 1964, ^e 1960, ^f 1963, ^g 1950, ^h 1962, ⁱ 1966.

Źródło: *Compendium of Social Statistics 1963; Statistical Yearbook 1955 i 1965; Rocznik Statystyki Międzynarodowej 1965. GUS, Warszawa 1967; Narodnoje chodziajstwo SSSR. Moskwa 1965; Rocznik Statystyczny 1967.*

Liczba widzów w kinach na 1 000 mieszkańców wykazuje także dużą różnicę — od 296 w Holandii do 1 798 w Związku Radzieckim. W wielu krajach występuje jednak zjawisko spadku liczby widzów (np. w Austrii, Belgii, Czechosłowacji, Danii, Polsce itd.). Z drugiej strony wskaźnik ten ma tendencje wzrostu (w Bułgarii, Jugosławii, Norwegii, Szwajcarii, Związku Radzieckim). Prawdopodobnie w krajach socjalistycznych i w Związku Radzieckim wzrost liczby widzów jest wynikiem dużego rozwoju sieci kin, zwłaszcza kin ruchomych, które docierają do miejscowości uprzednio pozbawionych możliwości oglądania filmów.

Obserwując liczbę radioabonentów na 1 000 mieszkańców odnosi się wrażenie, że w 1965 r. nastąpiło w wielu krajach, gdzie liczba radioabonentów przekroczyła 300 na 1 000 osób, a więc w Belgii, Danii, Finlandii, Francji, NRD, Szwecji i Związku Radzieckim pewne nasycenie rynku. Niedostateczną jeszcze cyfrę radioabonentów wykazuje Grecja (106), Hiszpania (144), Jugosławia (143) i Portugalia (128), ale i tam liczba ta ogromnie wzrosła w porównaniu z 1950 r.

We wszystkich krajach europejskich obserwuje się w ciągu ostatnich dziesięciu lat ogromny rozwój liczby abonentów telewizji. W niektórych krajach liczba teleabonentów przekroczyła 200 na 1 000 ludności. W innych krajach liczby te są o wiele mniejsze, np. w Portugalii zaledwie 20.

Ogólnie, na podstawie omówionych wskaźników stwierdzić można, że nastąpił wielki rozwój prasy, kin, radia, telewizji w krajach obozu socjalistycznego, zaś pewna stabilizacja w tym zakresie w państwach kapitalistycznych.

7. INNE WSKAŹNIKI

Poprzednio omówione wskaźniki warunków bytowych ludności podaje Komitet Ekspertów jako mierniki bezpośrednie. Nadto zaleca się następujące wyznaczniki o charakterze ogólniejszym: stosunek zgonów ludności w wieku ponad 50 lat do zgonów w ogóle, procent wydatków na żywność w stosunku do całości wydatków w gospodarstwie domowym, udział siły roboczej mężczyzn zatrudnionych w rolnictwie do całej siły roboczej mężczyzn¹⁷.

Pierwszy z tych wskaźników mówi o długości życia mieszkańców danego kraju. Procent wydatków na żywność w stosunku do całości wydatków rodzinnych jest tym mniejszy, im większy jest dobrobyt ludności. Wreszcie ostatni wskaźnik ilustruje w znacznej mierze poziom uprzemysłowienia kraju, jak również stopień zmechanizowania pracy w rolnictwie. Wymienione wskaźniki zestawia tabela 13.

Zgony ludności w wieku powyżej 50 lat przekraczają w większości krajów europejskich 70%, co oznacza, że zaledwie 30% mieszkańców umiera przed osiągnięciem tego wieku. Należy podkreślić wzrost tego procentu w ciągu dziesięciolecia 1950—1960; widoczne to jest zwłaszcza w Bułgarii, Jugosławii, Polsce, gdzie jeszcze w 1950 r. ponad połowa zmarłych nie ukończyła 50 roku życia. To zwiększenie się procentu zgonów w wieku powyżej 50 lat świadczy o znacznym wzroście poziomu warunków sanitarnych i bytowych ludności tych krajów.

Procent wydatków na żywność stanowi niejako „odwrotny” wskaźnik dobrobytu ludności: im wyższa stopa życiowa, tym procent ten jest niższy. Wykazuje on wyraźną tendencję spadku we wszystkich krajach europejskich, przy czym następuje znaczne jego „wyrównanie”, bowiem w 1950 r. np.

¹⁷ Jw., s. 14.

w Grecji i Jugosławii ludność wydawała na żywność ponad 60%, obecnie zaś procent ten nie przekracza niemal we wszystkich krajach 40%; z drugiej jednak strony rzadko jest niższy od 30%. Nastąpiło więc znaczne wyrównanie poziomu bytowego w Europie.

TABELA 13

Niektóre wskaźniki ogólne

Kraj	% zgonów ludności w wieku powyżej 50 lat do ogólnej liczby zgonów		% wydatków na żywność do całości wydatków w gospodarstwie domowym		% mężczyzn zatrudnionych w rolnictwie do wszystkich mężczyzn pracujących 1945—1964
	1950—1952	1960	1950	1960	
Albania	.	37,4	.	.	.
Austria	79,6	85,9	37	35	18
Belgia	81,4	87,6	30	28	7
Bułgaria	52,9	74,6	.	.	55
Czechosłowacja	.	84,6	50 ^c	.	30
Dania	81,9	87,3	28	24	23
Finlandia	71,4	81,2	42	39	38
Francja	79,7	87,1	38	31	25
Grecja	63,9	76,4	69	40 ^f	48
Hiszpania	64,1	73,5 ^a	35	34	36
Holandia	79,2	85,3	33	31	13
Jugosławia	44,3	57,7 ^a	54	46	60
NRD	76,6	86,3 ^a	.	.	18
NRF	77,9	85,1	44 ^c	40 ^d	8
Norwegia	81,7	86,2 ^a	30	29	24
Polska	49,0	66,4	48 ^f	41 ^e	39
Portugalia	54,0	65,4	63	.	48
Rumunia	.	66,3	.	.	59
Szwajcaria	81,3	86,1	34	30	15
Szwecja	85,5	89,4	30	27	18
Węgry	67,6	81,7	.	.	37
W. Brytania	85,6	88,8	29	30	6
Włochy	71,0	77,8	50	45	23
Związek Radziecki	.	.	.	.	34

^a 1957—59, ^b 1954, ^c 1955, ^d 1963, ^e 1956, ^f 1957, * 1965.

^g Źródło: *Compendium of Social Statistics 1963*; *Yearbook of Labour Statistics 1957, 1965*. International Labour Office, Geneva 1957, 1966; *Production Yearbook 1965*. Food and Agriculture Organization, Rome 1966.

O stopniu uprzemysłowienia kraju, jak też o zmechanizowaniu prac w rolnictwie, mówi ostatni ze wskaźników — procent mężczyzn zatrudnionych w rolnictwie w stosunku do wszystkich mężczyzn pracujących. Najmniejszy odsetek mężczyzn zatrudnionych w rolnictwie (poniżej 10%) występuje: w W. Brytanii (6%), Belgii (7%) i NRF (8%). Najwięcej z kolei mężczyzn pracuje w rolnictwie Jugosławii (60%), Rumunii (59%) i Bułgarii (55%). Są to średnie z lat 1945—1964, przeto trudno sądzić o zmianach, jakie zaszły w analizowanym okresie. Mniej precyzyjnym wskaźnikiem tego zagadnienia

jest procent ludności czynnej zawodowo w rolnictwie a więc mężczyzn i kobiet łącznie; dla krajów socjalistycznych przedstawia się następująco¹⁸:

Kraj	Rok	%	Rok	%
Bułgaria	1956	64,2	1965	45,3
Czechosłowacja	1950	38,6	1965	21,4
Jugosławia	1953	66,8	1962	57,3
NRD	1946	29,2	1965	15,5
Polska	1950	56,6	1960	47,1
Rumunia	1950	74,3	1965	56,7
ZSRR	1959	38,8	1965	32,0

A zatem we wszystkich tych krajach spadek procentu zatrudnionych w rolnictwie jest bardzo duży i świadczy o postępach w uprzemysłowieniu i mechanizacji prac w rolnictwie.

Komitet Ekspertów zaleca także szereg wskaźników o charakterze demograficznym, np. struktura wieku ludności, ruch naturalny, migracje itp.¹⁹. Zastrzega się jednak, iż wskaźniki te mają charakter tylko pośrednio charakteryzujący warunki bytowe i są bardziej przydatne dla porównań międzynarodowych krajów słabo rozwiniętych; w warunkach europejskich nie stanowią więc podstawy do wniosków.

Z dalszych wskaźników zalecanych przez Komitet Ekspertów, interesujący wydaje się średni roczny wzrost procentowy dochodu narodowego brutto na głowę ludności (patrz tabela 14).

TABELA 14

Średni roczny wzrost dochodu narodowego brutto na głowę ludności w latach 1950–1966

Kraj	%	Kraj	%	Kraj	%
Albania	5,5 ^a	Hiszpania	3,9 ^b	Rumunia	8,7
Austria	4,7	Holandia	3,6	Szwajcaria	2,7 ^b
Belgia	2,9	Jugosławia	5,6	Szwecja	2,8
Bułgaria	8,6	NRD	7,5	Węgry	5,3
Czechosłowacja	4,9	NRF	5,3	W. Brytania	2,1
Dania	2,8	Norwegia	3,2	Włochy	4,8
Finlandia	3,0 ^b	Polska	5,5	ZSRR	7,1
Francja	3,8	Portugalia	4,1		
Grecja	6,0				

^a 1950–1965, ^b 1951–1959.

Tabela 14 ukazuje rozwój gospodarczy krajów obozu socjalistycznego, gdzie średni roczny wzrost dochodu narodowego brutto na głowę ludności jest bardzo duży, przekraczający (z wyjątkiem Czechosłowacji) 5%. W tym samym okresie wzrost dochodu narodowego na głowę mieszkańca w krajach kapitalistycznych był przeważnie mniejszy o 4%.

¹⁸ 'Rocznik Statystyki Międzynarodowej 1965.

¹⁹ Jw., s. 15.

Dużą wartość dla naszych rozważań posiadają dane o wydatkach rządu na oświatę, opiekę społeczną itp., lecz wobec bardzo różnorodnego klasyfikowania tych wydatków w budżetach poszczególnych krajów, jak też rozdziału tych wydatków pomiędzy rządowe i ponoszone przez instytucje samorządowe, trudne i nader ryzykowne jest dokonywanie porównań międzynarodowych. Z tego względu sprawę tę pominięto w niniejszym artykule.

W pewnym stopniu poziom warunków bytowych ludności charakteryzuje liczba telefonów na 1 000 ludności; dane te zestawiono w tabeli 15.

TABELA 15

Aparaty telefoniczne na 1 000 ludności

Kraj	1950	1965	Kraj	1950	1965	Kraj	1950	1965
Austria	60	139	Hiszpania	23	88	Rumunia	.	.
Belgia	80	165	Holandia	77	191	Szwajcaria	191	380
Bułgaria	11	34	Jugosławia	7	21	Szwecja	230	438
Czechosłowacja	36	105	NRD	.	97	Węgry	12	56
Dania	169	287	NRF	49	155	W. Brytania	107	195
Finlandia	82	181	Norwegia	138	244	Włochy	27	116
Francja	58	125	Polska	11	41	ZSRR	8	19
Grecja	11	59	Portugalia	18	60			

Źródło: *Rocznik Statystyki Międzynarodowej 1965 i Rocznik Statystyczny 1967.*

Należy tu podkreślić niemal trzykrotny od 1950 r. wzrost liczby telefonów na 1 000 mieszkańców w Bułgarii, Czechosłowacji, Hiszpanii, Jugosławii, NRF, Polsce, na Węgrzech i we Włoszech. W liczbie więc krajów, które w bardzo znacznym stopniu polepszyły swoje warunki łączności znalazły się wszystkie kraje socjalistyczne.

Stan komunikacji w poszczególnych krajach można charakteryzować, badając liczbę kilometrów kolei i dróg na 100 km² powierzchni kraju oraz liczbę samochodów na 1 000 osób; dane te obrazuje tabela 16.

Wskaźniki gęstości sieci kolejowej i dróg należy przy porównaniu w poszczególnych krajach traktować z pewnym zastrzeżeniem, bowiem gęstość sieci kolejowej czy dróg kołowych w znacznej mierze zależy też od warunków ukształtowania powierzchni kraju.

Wszystkie trzy wskaźniki są w znacznej mierze „skorelowane”, albowiem kraje o gęstej sieci kolejowej i drogowej mają przeważnie dużą liczbę samochodów. Zmniejsza się coraz wyraźniej znaczenie transportu kolejowego w wielu krajach co wyraża się w mniejszej, w porównaniu z 1950 r., liczbie kilometrów sieci kolei na 100 km² powierzchni kraju. Jest to prawdopodobnie wynikiem konkurencji transportu samochodowego i lotniczego.

We wszystkich badanych krajach w ciągu 15 lat (1950—1965) nastąpił bardzo duży wzrost liczby samochodów na 1 000 mieszkańców.

TABELA 16
Środki komunikacji

Kraj	Kilometry kolei Na 100 km ² powierzchni		Kilometry dróg kraju	Liczba samochodów osobowych na 1000 osób	
	1950	1965	1965	1950	1965
Austria	7,2	7,9	38	7,4	109
Belgia	16,5	14,6	308 ^a	32	142
Bułgaria	3,6	3,7	22 ^a	.	.
Czechosłowacja	10,3	10,4	104	.	.
Dania	11,0	9,1	140 ^a	28	156
Finlandia	1,4	1,6	21 ^b	6,7	98
Francja	7,6	6,9	276 ^c	36	196
Grecja	.	.	.	.	12
Hiszpania	3,4	3,5	16 ^d	3,2	25
Holandia	10,0	9,6	269 ^d	14	104
Jugosławia	4,5	4,6	34	0,4	6,3
NRD	13,7	14,7	42	.	.
NRF	12,5	12,3	149	12	159
Norwegia	1,4	1,3	20	20	125
Polska	8,4	8,6	99	1,3	7,8
Portugalia	—	—	—	7,2	21 ^d
Rumunia	4,6	4,6	32	.	2
Szwajcaria	7,1	7,1	137	31	155
Szwecja	3,7	3,0	37	36	231
Węgry	10,7	10,4	31	.	9
W. Brytania	13,0	9,8	133	46	165
Włochy	7,2	6,9	75	7,3	106
Związek Radziecki	0,5	0,6	6 ^d	.	.

^a 1963, ^b 1962, ^c 1950, ^d 1964.

Źródło: *Rocznik Statystyki Międzynarodowej 1964*; *Annual Bulletin of Transport Statics for Europe 1965*. United Nations, New York 1965; *Rocznik Statystyczny 1967*.

ZAKOŃCZENIE

Ze szczegółowego przeglądu wielu wskaźników, charakteryzujących różne czynniki składające się na poziom warunków bytowych ludności, trudno jest zorientować się w ich ogólnym poziomie, bowiem niektóre wskaźniki są w danym kraju bardzo wysokie, inne stawiają go na dalekim miejscu. Dla przykładu — wzrost płac realnych w Polsce jest jednym z najwyższych w Europie, natomiast warunki mieszkaniowe plasują Polskę na dalszym miejscu; odwrotnie te sprawy wyglądają w Szwajcarii.

Należy jednak uwzględnić fakt, że w latach 1950—1952 poziom ogromnej większości wskaźników w krajach socjalistycznych różnił się znacznie od ich poziomu w krajach Europy zachodniej; obecnie te różnice w wielkiej mierze zmaleły. Na przykład, aby — w porównaniu z 1955 r. — podnieść warunki mieszkaniowe ludności, w 1965 r. oddano do użytku następujący procent

mieszkań więcej:

Austria	11 ⁰ / ₀	Jugosławia	309 ⁰ / ₀	Szwecja	70 ⁰ / ₀
Czechosłowacja	70 ⁰ / ₀	NRD	108 ⁰ / ₀	Węgry	25 ⁰ / ₀
Dania	69 ⁰ / ₀	NRF	10 ⁰ / ₀	W. Brytania	21 ⁰ / ₀
Finlandia	11 ⁰ / ₀	Polska	87 ⁰ / ₀	Włochy	78 ⁰ / ₀
Francja	91 ⁰ / ₀	Rumunia	116 ⁰ / ₀	ZSRR	54 ⁰ / ₀
Holandia	87 ⁰ / ₀	Szwajcaria	53 ⁰ / ₀		

Największy przeto nacisk na budownictwo mieszkaniowe kładziono w tym czasie w Jugosławii, Rumunii i NRD; najmniejsze zaś zmiany w budownictwie mieszkaniowym nastąpiły w Austrii, Finlandii i NRF. Dzięki rozwojowi budownictwa mieszkaniowego w krajach socjalistycznych nastąpiła jednocześnie poprawa warunków mieszkaniowych ludności. Należy tu też zwrócić uwagę, że w Związku Radzieckim w 1955 r. oddano do użytku 1 430 tys. mieszkań, a w 1965 r. — 2 197 tys., podczas gdy w innych krajach liczba ta wynosi najwyżej pół miliona, a przeważnie nie sięga 100 tysięcy.

Przy badaniu, według zaleceń Komisji Ekspertów, nie uwzględniono świadczeń socjalnych, które przysługują pracownikom w krajach socjalistycznych. Na przykład — w 1965 r. korzystało w Polsce z wczasów ponad milion pracowników, domy wczasowe ZSRR oddają do dyspozycji pracowników 202 tys. miejsc; takich udogodnień, które mają duże znaczenie dla poziomu warunków bytowych ludności, brak w krajach kapitalistycznych. Podobnych świadczeń ze strony państwa na rzecz pracowników istnieje w krajach socjalistycznych bardzo wiele, co nie zostało uwzględnione w analizie i tym samym poziom warunków bytowych ludności w tych krajach uległ niejako „zaniżeniu” w stosunku do państw kapitalistycznych.

Obliczenie większości wskaźników zalecanych przez Komitet Ekspertów oparte jest na średnich dla całej ludności danego kraju co niejednokrotnie zaciemnia różnicę w warunkach bytowych ludności. Przykładem mogą tu być wydatki na żywność. Wspomniano już, że im procent wydatków na żywność jest większy, tym niższy jest poziom ogólny bytu rodziny. Dokładniejsze dane podaje *Compendium of Social Statistics 1963*²⁰ (tabela 17). Dane te oparto na badaniach budżetów rodzinnych; w Austrii rozpiętość wydatków wynosi niemal 30⁰/₀, we Francji — 26,9⁰/₀, w Norwegii — 24,9⁰/₀ itd., w Polsce zaś, w Jugosławii i na Węgrzech nie sięga 20⁰/₀. Bardzo małe są różnice w Danii i Finlandii. Rozpiętość więc wydatków na żywność jest bardzo różna. Jeśli badanie budżetów rodzinnych obejmuje dużą liczbę rodzin o różnej wielkości dochodu to i procent wydatków jest bardziej zróżnicowany. Z drugiej jednak strony dobór rodzin może być celowy, co prowadzi do zatarcia różnic między zarabiającymi bardzo dobrze a tymi, któ-

²⁰ United Nations, New York 1963.

rych dochody są niskie. Uwzględniając średnią, otrzymuje się niepełny obraz warunków bytowych ludności, nie ukazujący dużej rozpiętości pomiędzy nie-liczną grupą o dochodach bardzo wysokich a tą, która stoi na pograniczu nędzy.

TABELA 17

Procent wydatków na żywność

Kraj	Rok	% wydatków na żywność		Różnica między największym a najmniejszym
		Największy	Najmniejszy	
Austria	1954—55	61,0	31,3	29,7
Dania ^a	1955	33,0	26,5	6,5
Finlandia	1955	39,6	32,9	6,7
Francja	1956—57	59,9	33,0	26,9
Jugosławia	1960	57,9	38,0	19,9
Norwegia	1958	53,5	28,6	24,9
Polska ^a	1965	53,6	33,8	19,8
Szwajcaria	1960	44,2	29,4	14,8
Szwecja	1958	43,4	21,6	21,8
Węgry	1960	54,5	38,8	15,7
W. Brytania	1959	41,3	28,8	12,5
Włochy	1953—54	59,7	43,4	16,3

^a Rocznik Statystyczny 1965.

Niemniej przeprowadzona analiza pozwala na wyrobienie sobie zdania o poziomie warunków bytowych ludności w krajach europejskich. Zwraca uwagę znaczny postęp w poziomie warunków bytowych ludności w krajach socjalistycznych, w o wiele mniejszym stopniu w analizowanym okresie widoczny w krajach kapitalistycznych. Rezultatem tego jest poważne wyrównanie warunków bytowych ludności w całej Europie; duże różnice, które występowały jeszcze przed 15 laty, zostały niemal zupełnie zniwelowane, choć warunki „startu” poszczególnych krajów po II wojnie światowej były niejednakowe.